

JAZYKOVÝ OBRAZ SVETA V HÁDANCE: K OTÁZKE O TEORETICKEJ BÁZE THE LINGUISTIC WORLDVIEW IN A RIDDLE: THE ISSUE OF THEORETICAL FRAMEWORK

Mariya Jadroňová

Katedra slovanských jazykov, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
mariya.jadronova@umb.sk

Klíčové slová

jazykový obraz sveta, hádanky, etnolingvistika, kognitívna lingvistika

Key words

the linguistic worldview, riddles, ethnolinguistics, cognitive linguistics

Abstract: This study deals with the general state of linguistic worldview research, which, according to various authors, is related to ethnolinguistics and cognitive linguistics. We analyse scientific works by Slovak (J. Dolník, O. Orgoňová and others), Russian (V. Telya, V. Kostomarov, S. Tolstaya and others), Polish (J. Bartmiński) and Czech (I. Vaňková) scholars. We focus in particular on the study of the linguistic worldview in riddles, which belong to the oldest genres of folk culture and are also standard cultural texts (scientific works by V. Sibirceva, E. H. Andreeva, I. L. Kuksha and others). We consider the linking of the ethnolinguistic and cognitive approaches as important specifics of the riddle research.

Úvod

Hádanka ako útvar malého folklórneho žánru sa od začiatku jej zbierania považovala za reprezentatívny materiál, v ktorom „sa zreteľnejšie prejavuje estetická funkcia, čiže tvorivé, povznesené nad každodennosť, vyžadujúce jazykové používanie so schopnosťou rýmovať“¹. Takéto špecifiká dostávajú vedeckú interpretáciu vo viacerých humanitných vedách ako komplexný jav, odzrkadľujúci prepojenie jazyka a jeho nositeľa v spojení s konkrétnou národnou kultúrou.

V druhej polovici 20. storočia začali mnohí lingvisti skúmať prepojenie jazyka s psychologickým, spoločenským a kultúrnym kontextom. V dôsledku toho sa rozvinul nový jazykovedný smer – etnolingvistika, ktorý sa „vo svojom skúmaní orientuje na vzťah jazyka k národným dejinám, spoločenskému životu a predovšetkým na vzťah jazyka a kultúry“² (tu a ďalej uvádzame náš preklad citátov – M. J.). Kľúčovými pojmami v etnolingvistike sú stereotyp a jazykový obraz sveta. V našom príspevku sa zameriame na stav preskúmania jazykového obrazu sveta a zanalyzujeme vedecké práce, ktorých autori sa orientovali na jeho interpretáciu v hádankách.

Teória jazykového obrazu sveta

Jazykový obraz sveta sa okrem už spomínanej etnolingvistiky spája aj s kognitívnou lingvistikou, ktorá vychádza z predpokladu, že skúmanie jazyka ako komponentu poznávania

¹ LIASHUK, Viktória. 2009. Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. s. 54. ISBN 978-80-555-0079-9.

² BARTMIŃSKI, Jerzy. 2005. Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike / Perevod s poľského. Moskva : Indrik, 2005. s. 21. ISBN 5-85759-347-6.

je súčasťou výskumu ľudskej mysle.³ Na otázku Čo je to jazykový obraz sveta? existuje v súčasnej lingvistike množstvo odpovedí, pričom každá z nich zdôrazňuje iné aspekty. Teória jazykového obrazu sveta sa v predchádzajúcich rokoch rozpracovávala prevažne v slovanských krajinách, najmä v Rusku a v Poľsku.

Teória jazykového obrazu sveta v Rusku

V Rusku sa uvedenou problematikou zaoberala prevažne moskovská sémantická škola. Jej najvýraznejší predstaviteľ Jurij Apresjan tvrdí, že každý prirodzený jazyk dokáže odrážať určitý spôsob percepcie a organizácie (t. j. konceptualizácie) sveta. Významy v jazykoch tvoria jednotný systém pohľadov, ktorý predstavuje istú kolektívnu filozofiu.⁴ J. Apresjan ďalej zdôrazňuje, že „spôsob konceptualizácie reality je sčasti univerzálny a sčasti špecifický pre určitý národ, pretože nositelia jazykov môžu svet vnímať rozdielne, cez prizmu svojho jazyka“.⁵ Takýto jazykový obraz sveta J. Apresjan interpretuje ako naivný, a to v tom zmysle, že sa v mnohých detailoch odlišuje od takzvaného vedeckého obrazu sveta. Tu však zdôrazňuje, že naivný obraz sveta netreba za žiadnych okolností považovať za primitívny, pretože v mnohých prípadoch je dokonca zložitejší a zaujímavejší než vedecký. Jeho typickým príkladom sú naivné predstavy o vnútornom svete človeka, ktoré odrážajú skúsenosti desiatok generácií spojené so sebazpozorovaním a predstavou o okolitom svete. J. Apresjan dodáva, že v naivnom obraze sveta možno vyčleniť naivnú geometriu, fyziku priestoru a času, etiku, psychológiu a podobne. Ako príklad uvádza slovné dvojice, v ktorých majú prvé slová pozitívny a druhé negatívny význam: гордиться (byť pyšný) – кичиться (vychvaľovať sa), смотреть (pozerať sa) – подсматривать (špehovať), свидетель (svedok) – соглядатай (špeh), критиковать (kritizovať) – чернить (očierňovať).⁶ Na základe analýzy podobných slovných dvojíc si môžeme vytvoriť predstavu o základných pravidlách ruskej (pri týchto príkladoch by sa dalo hovoriť aj o slovenskej) naivno-jazykovej etiky: nie je správne sa vychvaľovať, špehovať iných ľudí alebo ich ohovárať.

K podobnému názoru sa prikláňala Veronika Telija, ktorá zdôrazňuje, že jazykový obraz sveta nie je zrkadlovým obrazom reality, ale len jej interpretáciou závislou od prizmy, prostredníctvom ktorej vnímame svet. Úlohu tejto prizmy podľa V. Telije najlepšie spĺňa metafora, pretože práve tento tróp je najviac spojený s poznávacou činnosťou človeka.⁷ Autorka zdôrazňuje, že v jazykovom obraze sveta sa vyskytujú tri najpodstatnejšie druhy metafor:

³ TOMOVÁ, Viera et al. 2016. *Encyclopaedia Beliana. Ôsmy zväzok. Kalh-Kokp*. Bratislava : Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, 2016. 678 s. ISBN 978-80-970350-2-0.

⁴ APRESJAN, Jurij Derenikovič. 1995. *Образ человека по данным языка: попытка системного описания*. In: *Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Moskva : „Школа Языка русской культуры“, 1995, s. 348 – 388. ISBN 5-88766-045-7. Dostupné na: <https://www.twirpx.com/file/1588297/> [2022-11-12].

⁵ APRESJAN, Jurij Derenikovič. 1995. *Образ человека по данным языка: попытка системного описания*. In: *Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Moskva : „Школа Языка русской культуры“, 1995, s. 350 – 351. ISBN 5-88766-045-7. Dostupné na: <https://www.twirpx.com/file/1588297/> [2022-11-12].

⁶ APRESJAN, Jurij Derenikovič. 1995. *Образ человека по данным языка: попытка системного описания*. In: *Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Moskva : „Школа Языка русской культуры“, 1995, s. 348 – 388. ISBN 5-88766-045-7. Dostupné na: <https://www.twirpx.com/file/1588297/> [2022-11-12].

⁷ TELIJA, Veronika Nikolajevna. 1988. *Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира*. In: *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Moskva : Nauka, 1988, s. 173 –180. ISBN 5-02-010880-4.

- a) Identifikačná alebo indikatívna metafora (rus. идентифицирующая или индикативная метафора): „Špecifikum danej metafory spočíva v tom, že sa obraz, ktorý označuje, zhoduje s obrazom, ktorý sa stáva vnútornou formou metaforického významu“.⁸ Tento druh metafory vytvára deskriptívny význam a uplatňuje sa pri označovaní skutočnosti vnímanej zmyslovými orgánmi. Jej typickými príkladmi sú slovné spojenia подошва горы (úpätie hôr) a коленная чашечка (kolenné jabĺčko).⁹
- b) Kognitívna metafora (rus. когнитивная метафора): Ide o metaforu, ktorá vytvára abstraktný význam. Táto metafora sa podobá na identifikačnú, no vo väčšine prípadov sa už zaraďuje medzi mŕtve metafory (уровень языка – úroveň jazyka, ядро атома – jadro atómu). Kognitívne metafory sa najvýraznejšie prejavujú v odborných textoch (napríklad война слов – vojna slov, в широком смысле слова – v širokom zmysle slova), kde sa používajú pre vytvorenie jasnej predstavy o opisovanom objekte.¹⁰
- c) Hodnotiacia metafora (rus. оценочная метафора): Motív alebo vnútorná forma tejto metafory vykonáva úlohu katalyzátora hodnotiacej reakcie. Hodnotiacia metafora vyčleňuje príznak, ktorý sa zachytáva v deskriptívnom význame (острый слух – ostrý sluch, глубокая мысль – hlboká myšlienka).¹¹

Jazykový obraz sveta opisuje Svetlana Tolstaja ako „objemný a hierarchicky, dynamicky a systematicky usporiadaný“¹². Tieto vlastnosti predpokladajú, že v jazykovom obraze sveta sú zahrnuté nielen predmetné, ale aj predikatívne podstaty, pretože podľa S. Tolstej si človek, ktorý spoznáva a kategorizuje svet, v skutočnosti okrem predstavy o predmetoch, javoch a ich vlastnostiach vytvára aj predstavu o samotných vlastnostiach, ktoré sú príznačné pre rôzne predmety. Človek teda nevníma len to, že tráva je zelená a krv červená, ale robí aj úsudky o tom, čo je zelená a červená farba a aké predmety ju majú. Predmetné a predikatívne podstaty S. Tolstaja označuje ako dva odlišné typy jazykových znakov a pri vysvetlení ich rozdielu sa opiera o teóriu Jurija Apresjana: „Predmetné názvy sa od slov s inou sémantikou líšia predovšetkým tým, že opisujú zložité mnohoaspektové situácie, ktorých formálna explikácia si vyžaduje charakteristiku vlastností, stavov a vzájomných vzťahov účastníkov“.¹³ Oba typy jazykových znakov, ako ďalej zdôrazňuje S. Tolstaja, však svojou sémantikou vyjadrujú pre každého človeka špecifický spôsob kategorizácie sveta a aj to, ako jazyk prostredníctvom spájania slov s určitým fragmentom skutočnosti člení okolitý svet. Pomocou predmetnej lexiky sa napríklad v jednom jazyku rozlišujú šálky, hrnčeky a poháre (alebo stoličky, kreslá a taburetky), zatiaľ čo v iných

⁸ TELIJA, Veronika Nikolajevna. 1988. Metaforyzacija i jejo roľ v sozdanii jazykovoju kartiny mira. In: *Roľ človečeskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina mira*. Moskva : Nauka, 1988, s. 173 –180. ISBN 5-02-010880-4.

⁹ TELIJA, Veronika Nikolajevna. 1988. Metaforyzacija i jejo roľ v sozdanii jazykovoju kartiny mira. In: *Roľ človečeskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina mira*. Moskva : Nauka, 1988, s. 173 –180. ISBN 5-02-010880-4.

¹⁰ TELIJA, Veronika Nikolajevna. 1988. Metaforyzacija i jejo roľ v sozdanii jazykovoju kartiny mira. In: *Roľ človečeskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina mira*. Moskva : Nauka, 1988, s. 173 –180. ISBN 5-02-010880-4.

¹¹ TELIJA, Veronika Nikolajevna. 1988. Metaforyzacija i jejo roľ v sozdanii jazykovoju kartiny mira. In: *Roľ človečeskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina mira*. Moskva : Nauka, 1988, s. 173 –180. ISBN 5-02-010880-4.

¹² TOLSTAJA, Svetlana Michajlovna. 2015. *Obraz mira v tekste i rituale*. Moskva : Russkij fond sodejstvija obrazovaniju i nauke, 2015. s. 60. ISBN 978-5-91244-132-5.

¹³ TOLSTAJA, Svetlana Michajlovna. 2015. *Obraz mira v tekste i rituale*. Moskva : Russkij fond sodejstvija obrazovaniju i nauke, 2015. s. 60. ISBN 978-5-91244-132-5.

jazykoch sa tieto predmety môžu označovať len jedným slovom. Predikatívna lexika zas v každom jazyku určuje podmet slovesa.¹⁴ V ruštine sa napríklad používa kolokácia *ide dážd'*, zatiaľ čo v inom jazyku (napríklad v slovenčine) sa pri slove *dážď* používa sloveso *padá*.

Podľa predstaviteľov moskovskej sémantickej školy Jevgenija Vereščagina a Vitalija Kostomarova jazyk rekonštruje logický myslený obraz reality a vnáša do neho svojrázne opravy, prostredníctvom ktorých vkladá do procesu poznania svoju stopu. V našom vedomí sa následne okrem logického obrazu sveta vytvára aj vedľajší jazykový obraz, ktorý sa s logickým obrazom v niektorých prípadoch nezhoduje. Jazykový obraz sveta nie je v každom jazyku rovnaký, pretože národy mávajú rozdielne fantázie, od ktorých závisí obrazná strana slova. Ďalšou príčinou odlišností jednotlivých jazykových obrazov sveta je podľa J. Vereščagina a V. Kostomarova fakt, že v niektorých jazykoch môžu chýbať pomenovania istých predmetov alebo javov, pre ktoré v iných jazykoch pomenovania existujú.¹⁵ V nemeckom jazyku napríklad existuje jedinečné slovo *Waldeinsamkeit*, ktorým sa označuje pocit samoty v lese. V ruštine sa zas používa slovo *почемучка*, ktorým sa nazýva zvedavé dieťa s množstvom otázok. Okrem toho nesmieme podľa odborníkov zabúdať na to, že lingvistické predstavy dokážu zužovať a rozširovať naše predstavy o predmetoch, ktoré majú totožné poňatia: v ruskom (a môžeme konštatovať, že aj v slovenskom) jazyku napríklad rozlišujeme modrú a belasú farbu (rus. *синий и голубой цвет*), zatiaľ čo v angličtine sa tieto dve farby označujú ako modrá (ang. *blue*). Rozdiely v jazykovom obraze sveta sa podľa J. Vereščagina a V. Kostomarova prejavujú aj na frazeologickej úrovni, čo by sa dalo názorne ukázať na známom frazeologizme *z očí do očí* (rus. *с глаза на глаз*).¹⁶ Kým v ruskom a v slovenskom jazyku sa v tomto frazeologizme vyskytuje komponent *oči*, v anglickom jazyku sa v podobnej funkcii používa komponent *tváre* (ang. *face to face*).

Teória jazykového obrazu sveta v Poľsku

Moskovská sémantická škola aktívne spolupracovala a spolupracuje s poľskou najmä lublinskou školou. V Poľsku sa teória jazykového obrazu sveta začala rozvíjať v polovici 80. rokov v Lubline na univerzite Marie Curie-Skłodowskej, kde pôsobil aj zakladateľ výskumu jazykového obrazu sveta Jerzy Bartmiński, ktorý jazykový obraz sveta chápe ako „v jazyku uzavretú interpretáciu súčasnosti, ktorú si možno predstaviť vo forme komplexu úsudkov o svete. Tieto úsudky môžu byť buď zakotvené v samotnom jazyku, t. j. v jeho gramatických formách, slovnej zásobe, v ustálených textoch (napríklad v prísloviach), alebo implikované formou a textami jazyka“¹⁷. J. Bartmiński sa zároveň prikláňa k teórii J. Apresjana o naivnom jazykovom obraze sveta a zdôrazňuje, že je výrazne vytváraný z uhla pohľadu človeka a meraný ľudskými meradlami. V obraze, ktorý je človeku blízky, teda napríklad slnko vychádza a zapadá, cesta ubieha a rastliny sa delia na úžitkové a nebezpečné (t. j. pre človeka). J. Bartmiński zdôrazňuje, že najdôležitejším základom pre rekonštrukciu jazykového obrazu sveta je gramatika, a to konkrétne kategórie osoby, čísla, rodu, času, spôsobu a pádu,

¹⁴ TOLSTAJA, Svetlana Michajlovna. 2015. *Obraz mira v tekste i rituale*. Moskva : Russkij fond sodejstvija obrazovaniju i nauke, 2015. 528 s. ISBN 978-5-91244-132-5.

¹⁵ VEREŠČAGIN, Jevgenij Michajlovič – KOSTOMAROV, Vitalij Grigorievič. 2005. *Jazyk i kultura. Tri lingvostranovedčeskije koncepcii: leksičeskogo fona, reče-povedenčeskich taktik i sapientemy*. Moskva : Indrik, 2005. 1040 s. ISBN 5-85759-289-5.

¹⁶ VEREŠČAGIN, Jevgenij Michajlovič – KOSTOMAROV, Vitalij Grigorievič. 2005. *Jazyk i kultura. Tri lingvostranovedčeskije koncepcii: leksičeskogo fona, reče-povedenčeskich taktik i sapientemy*. Moskva : Indrik, 2005. 1040 s. ISBN 5-85759-289-5.

¹⁷ BARTMIŃSKI, Jerzy. 2005. *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike / Perevod s poľskogo*. Moskva : Indrik, 2005. s. 88. ISBN 5-85759-347-6.

ktoré sa dajú jednoducho pozorovať a porovnávať v mechanizmoch interkultúrnej komunikácie. Podľa J. Bartmińského má však pri spoznávaní jazykového obrazu sveta dôležitú úlohu aj slovná zásoba, pretože predstavuje klasifikátor spoločenských skúseností a okrem toho zahŕňa v sebe existenciálne, spoločensky a kultúrne relevantné koncepty. Slovná zásoba sa v jazykových obrazoch sveta neustále rozvíja, čo sa dá odôvodniť zmenami životných podmienok, spoločenských potrieb a novými vedomosťami, vďaka ktorým poznáme nové úžitkové predmety (napríklad počítače alebo mobilné telefóny) alebo javy (napríklad stagflácia, monitoring).¹⁸

Teória jazykového obrazu sveta na Slovensku

Na Apresjanovu teóriu sa odvolávajú aj slovenskí lingvisti Juraj Dolník a Oľga Orgoňová. Podľa nich v naivnom jazykovom obraze sveta ide o obraz, „ktorý si vytvorili generácie používateľov materinského jazyka ako súčasť svojej kultúry, ktorá je pre nich prirodzeným sociálnoživotným prostredím“¹⁹. Citovaní odborníci zároveň opisujú spôsoby rekonštrukcie jazykového obrazu sveta, ku ktorým sa dá pristupovať z rozličných pozícií. Zámerom jeho rekonštrukcie môže podľa nich byť:

- a) opis obrazu väčšieho výseku skutočnosti (vo vedeckých prácach sa napríklad často stretávame s jazykovým obrazom človeka),
- b) zachytenie metaforického zobrazenia istých životných sfér,
- c) opis konceptov charakteristických pre daný jazyk (napríklad konceptu *duše* alebo *osudu* v ruštine). V jazykových obrazoch sveta jednotlivých národov sa zároveň podľa O. Orgoňovej a J. Dolníka systematicky skúmajú aj špecifické konotácie konceptov. Typickým príkladom je symbolika farieb v rozličných kultúrach: červená farba napríklad v USA symbolizuje nebezpečenstvo, vo Francúzku aristokraciu, v Egypte smrť, v Indii život a tvorivosť, v Japonsku hnev a nebezpečenstvo a v Číne šťastie.²⁰

Slovenský rusista Jozef Sipko tvrdí, že jazykový obraz sveta treba chápať s určitým relativizmom, pretože jazyk je len komunikačný prostriedok a sám o sebe žiadny obraz sveta nevytvára. Existuje však objektívny obraz sveta, ktorý nie je závislý na človeku a ani na jeho jazyku. Jazykový obraz tohto objektívneho sveta je druhotný, subjektívny a vypovedá o poznávacích a mysliteľských schopnostiach človeka. Okrem toho má aj výrazný evolučný aspekt, čo znamená, že v diachrónnom pohľade na jazyk sa dá evidovať určitý stupeň kognitívnych schopností. Podľa J. Sipka sa jazykový obraz sveta ešte výraznejšie prezentuje v porovnávacom aspekte, prostredníctvom ktorého sa dajú evidovať značné rozdiely v jeho etnokultúrnych variantoch. Ako príklad možno uviesť vyššiu mieru emocionality slovanských národov v porovnaní s ich germánskymi susedmi.²¹

¹⁸ BARTMIŃSKI, Jerzy. 2005. *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike / Perevod s poľského*. Moskva : Indrik, 2005. 512 s. ISBN 5-85759-347-6.

¹⁹ ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj. 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010. s. 42. ISBN 978-80-223-2925-5.

²⁰ ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj. 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010. 229 s. ISBN 978-80-223-2925-5.

²¹ SIPKO, Jozef. 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturologie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 320 s. ISBN 978-80-555-0371-4.

Teória jazykového obrazu sveta v Česku

V Česku sa danou problematikou zaoberala Irena Vaňková, ktorá medzi vlastnosti jazykového obrazu sveta zaraďuje:

- a) Heterogénnosť – jazykový obraz sveta je mnohvrstvový, komplikovaný a v niektorých prípadoch aj vnútorne rozporný. Má množstvo rovín a je teritoriálne, sociálne a štýlovo diferencovaný.
- b) Dynamickosť – jazykový obraz sveta sa v priebehu vývoja dejín mení a je neustále v pohybe. Jeho základ, ktorý sme zdedili po našich predkoch, však zostáva nemenný.
- c) Výberovosť – každý jazykový obraz sveta musí mať výberový charakter. I. Vaňková to vysvetľuje tým, že sa v ňom niektorým aspektom reality venuje väčšia pozornosť, zatiaľ čo iné sa z neho úplne vytláčajú.
- d) Axiologickosť – človek v jazykovom obraze sveta vníma veci a bytosti ako priaznivé a nepriateľské, známe a neznáme, príťažlivé a odpudivé, sympatické alebo odporne.
- e) Integritnosť a kontextuálnosť – v rámci štúdia jazykového obrazu sveta sa dajú len ťažko a nepresne určiť rozdiely medzi slovníkovou (jazykovou) definíciou a mimojazykovou reflexiou danej veci, ktorá zodpovedá slovu.
- f) Transcendentnosť a sebareflexia – jazykový obraz sveta obsahuje svoj vlastný metajazyk a je schopný sám seba reflektovať.²²

Skúmanie jazykového obrazu sveta v hádankách

Jazykový obraz sveta sa v súčasnosti často skúma nielen v žánroch ľudovej slovesnosti, ale aj v autorskej tvorbe, medzi ktorú sa zaraďujú aj hádanky. Táto problematika sa rozpracováva najmä vo východnej Európe. Jedným z výskumov je dizertácia Viery Sibircevej, ktorá sa v nej zamerala na porovnávanie jazykového obrazu sveta ruských hádaniek pre deti a dospelých. Sibircevá zistila, že hádanky pre deti a dospelých vytvárajú rozličné jazykové obrazy sveta, ktoré sa prispôbujú potrebám súčasného človeka. Detské hádanky podľa nej rozvíjajú obraznú predstavu o okolitom svete, no okrem toho vytvárajú aj jazykový obraz sveta, ktorý sa u detí zameriava na dosiahnutie istých výchovných a výučbových cieľov.²³ Po podrobnej analýze ruských zborníkov s detskými hádankami V. Sibircevá zdôrazňuje, že:

- a) Hádky formujú normatívne vzťahy detí k okolitému svetu, čo sa dá pozorovať napríklad v hádanke o hromade uloženého dreva, kde sa opisuje jeho praktický význam: „Летом у сарая сложена стена; чем мороз сильнее, тем нужней она“²⁴ [v slovenskom preklade: V lete je pri kôlni poskladaná stena; čím je mráz silnejší, tým je viac potrebná – tu a ďalej v hranatých zátvorkách uvádzame náš preklad – M. J.].
- b) Hádky zvyšujú záujem detí o výučbový materiál. Rozlúštením takýchto hádaniek sú podľa V. Sibircevej abstraktné pojmy (napríklad čísla, farby alebo písmena):

²² VAŇKOVÁ, Irena. 2005. Jazykový obraz světa. In: *Co na srdci, to na jazyku : kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2005, s. 46 – 59. ISBN 80-264-0919-3.

²³ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003.

²⁴ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 100.

„Пропала туфелька, что делать? Есть лишь одна, а надо... две“²⁵ [v slovenskom preklade: Zmizla topánočka, čo s tým? Je len jedna a treba, aby boli... dve].

- c) Hádanky u detí stimulujú tvorivé schopnosti. Typickým príkladom sú podľa V. Sibircevej autorské hádanky, ktoré v sebe ukrývajú postavy z iných žánrov (napríklad rozprávok): „Золотиста и кругла. И ее узнает каждый, если вспомнит, как однажды дедке, бабке, внучке, Жучке, кошке мышка помогла.“²⁶ [v slovenskom preklade: Zlatistá a okrúhla. Spozná ju každý, keď si spomenie, ako raz dedkovi, babke, vnučke, Dunčovi a mačke pomohla myška.].

Citovaná vedkyňa zistila, že hádanky pre dospelých, na rozdiel od detských, demonštrujú ironický vzťah k realite. Tieto hádanky následne rozdeľuje na dve hlavné skupiny:

- 1) Hádanky o ľuďoch a predmetoch zo všedného života, ktorých jazykový obraz sveta zachytáva, čo sa dostáva do uhla pohľadu človeka.
- 2) Hádanky vo forme hier, ktorých jazykový obraz sveta implicitne obsahuje znalosti o tom, ako používateľ daného jazyka vidí svet. Medzi hlavné spôsoby modelovania priestoru hier v hádankách V. Sibircevej zaraďuje:
 - a) Obohrávanie predmetnosti hádaniek – v týchto hádankách sa nekladie dôraz na predmet ukrytý v rozlúštení, ale na jeho príznak: „Вся шуба в заплатках, а игла не бывала“²⁷ [v slovenskom preklade: Celý kožuch v záplatách a ihla na ňom nebola – strakatá krava].
 - b) Narušenie jedinečnosti a jednoznačnosti rozlúštenia hádaniek – takéto hádanky podľa V. Sibircevej obsahujú buď nejasné opisy predmetov, alebo dvojsmysly: „Без рук, без ног Богу молится“²⁸ [v slovenskom preklade: Bez rúk, bez nôh a Bohu sa modlí – kolíska, kosák alebo umývadlo]; Светит, но не греет“²⁹ [v slovenskom preklade: Svieti, ale nehreje – plešina].
 - c) Potrebu odhalenia všetkých možných sémantických vzťahov medzi otázkou a odpoveďou – ide o hádanky, ktoré napríklad:
 - obsahujú homonymá: „За чем вода в бутылке? За стеклом“³⁰ [v slovenskom preklade: Za čím je voda vo fľaši? Za sklom]. V tejto hádanke nachádzame ruské homonymá за чем (t. j. za čím) a зачем (t. j. prečo).

²⁵ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 100.

²⁶ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 101.

²⁷ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 105.

²⁸ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 107.

²⁹ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 108.

³⁰ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 109.

- provokujú poslucháča k ich mylnému chápaniu: „Что тяжелее: килограмм пуха или килограмм железа? Одинаково“³¹ [v slovenskom preklade: Čo je ťažšie: kilo páperia alebo železa? Sú rovnako ťažké].
- aktualizujú asociačné vzťahy medzi lexikálnymi významami mnohovýznamových slov: „Каким гребнем не расчешешь голову? Петушиным“³² [v slovenskom preklade: Akým hrebeňom si nerozčešeš hlavu? Kohútim].

Iný pohľad na problematiku jazykového obrazu sveta v ruských hádankách priniesol Konstantin Žukov, podľa ktorého sa závery o jazykovom obraze sveta dajú robiť len vtedy, keď sa počas výskumu opierame o klasický fond hádaniek.³³ Autor to odôvodňuje tým, že hádanky sú „jazykové jednotky, ktoré vystupujú ako jednotky vyjadrenia konceptov. Hádanky sa sformulovali vo vedomí predstaviteľov celej etnokultúrnej jednoty, a preto zobrazujú národnú osobitosť konceptualizácie sveta“³⁴.

Úloha hádanky v jazykovom obraze sveta sa stala predmetom štúdie s tým istým názvom, ktorú vypracovali Jekaterina Anderejevová a Irina Kukša. Autorky skúmali spoločné a odlišné črty jazykových obrazov sveta v ruských a anglických hádankách a ich komparatívny výskum priniesol napríklad nasledujúce výsledky:

- a) Jazykové obrazy ruských a anglických hádaniek môžu obsahovať prvky mytológie. Ako príklady autorky uvádzajú anglickú hádanku o tme s kozmogonickým mýtom a ruskú hádanku o vajci, kde je prítomný mýtus o narodení zázračného dieťaťa: „Cannot be seen, cannot be felt, cannot be heard, cannot be smelt. It lies behind the stars and beneath the hills. Ends life and kills laughter.“³⁵ [v slovenskom preklade: Nemožno ju vidieť, nemožno ju cítiť, nemožno ju počuť, nemožno ju ovoňať. Leží za hviezdami a pod horami. Ukončuje život a zabíja smiech.]; „Родила Аленька ребенка, без рук, без ног, одна головенка.“³⁶ [v slovenskom preklade: Porodila Alenka dieťaťko, bez rúk, bez nôh, len jedna hlavička.].
- b) Jazykový obraz sveta hádaniek oboch jazykov vyjadruje etnografické reálie, ktoré sú charakteristické len pre jeden národ. Typickým príkladom sú anglická hádanka o vianočnom pudingu a ruská o balalajke: „Flour of England, fruit of Spain, met

³¹ SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 110.

³² SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003. s. 110.

³³ ŽUKOV, Konstantin Anatolievič. 2009. Jazykovaja kartina sovremennoj ruskoj zagadki: brennoje i večnoje. In: *Vestnik novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2009, č. 51, s. 60 – 63. ISSN 2076-8052. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-sovremennoj-ruskoj-zagadki-brennoe-i-vechnoe> [2022-11-12].

³⁴ ŽUKOV, Konstantin Anatolievič. 2009. Jazykovaja kartina sovremennoj ruskoj zagadki: brennoje i večnoje. In: *Vestnik novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2009, č. 51, s. 61. ISSN 2076-8052. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-sovremennoj-ruskoj-zagadki-brennoe-i-vechnoe> [2022-11-12].

³⁵ ANDREJEVA, Ekaterina Georgijevna – KUKŠA, Irina Leonardovna. 2010. Rol' zagadki v jazykovoj kartine mira (na materiale russkogo i anglijskogo jazykov). In: *Vestnik Ruskoj christianskoj gumanitarnej akademii*, roč. 11, 2010, č. 3, s. 152. ISSN 1819-2777. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-russkogo-i-anglijskogo-yazykov>. [cit. 2022-11-10].

³⁶ ANDREJEVA, Ekaterina Georgijevna – KUKŠA, Irina Leonardovna. 2010. Rol' zagadki v jazykovoj kartine mira (na materiale russkogo i anglijskogo jazykov). In: *Vestnik Ruskoj christianskoj gumanitarnej akademii*, roč. 11, 2010, č. 3, s. 152. ISSN 1819-2777. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-russkogo-i-anglijskogo-yazykov>. [cit. 2022-11-10].

together in a shower of rain; put in a bag tied round with a string, if you'll tell me this riddle, I'll give you a ring."³⁷ [v slovenskom preklade: Múka z Anglicka a ovocie zo Španielska sa spolu stretli pod dažďom, a potom ich uložili do vrecka a zaviazali mašľou. Ak túto hádanku uhádneš, kúsok z nej dostaneš.]; „В лесу выросло, из лесу вынесли, на руках плачет, а на полу скачет."³⁸ [v slovenskom preklade: V lese vyrástlo, z lesa ju vyniesli, na rukách plače a na podlahe skáče.].

- c) Z jazykového obrazu sveta ruských a anglických hádaniek si môžeme vytvoriť predstavu o oblečení oboch národov. V anglických hádankách sa napríklad často spomína čiapka so šiltom (cap), plášť bez rukávov (cloak), oblek (suit) a čipka (lace), čo by sa dalo názorne predviesť na nasledujúcej hádanke o bodliaku: „He stands beside the road in a purple cap and tattered green cloak. Those who touch him, curse him."³⁹ [v slovenskom preklade: Stojí vedľa cesty v purpurovej čiapke a v potrhanom zelenom plášti. Kto sa ho dotkne, ten mu vynadá.]. V ruských textoch hádaniek sa zas z oblečenia často vyskytuje napríklad кафтан (kaftan), шуба (kožúch), сапоги (čizmy) a ермолка (jarmulka). Uvedieme príklad s hádankou o snehu: „Худенька шубенка все поле покрыла."⁴⁰ [v slovenskom preklade: Chudunký kožuštek pokryl celé pole.].

Záver

Z uvedeného vyplýva, že problematika jazykového obrazu sveta je v jazykovede relatívne nová a skúma sa z rôznych uhlov pohľadu. Na základe predstavených teórií môžeme konštatovať, že jazykový obraz sveta predstavuje interpretáciu skutočnosti, ktorá je osobitná pre každý národ. V rámci nášho dizertačného výskumu plánujeme spracovať jazykový obraz sveta v ruských a slovenských hádankách a vyčleniť v ňom spoločné a odlišné črty. V teoretickej báze našej práce považujeme za dôležité všetky uvedené koncepcie jazykového obrazu sveta, ktoré na materiáli hádaniek budeme selektovať v závislosti od ich obsahu, prezentácie konkrétnych reálií a od ich jazykového kódovania. Predpokladáme, že náš výskum bude prínosný pre porovnávaciu textovú lingvistiku, lexikológiu a gramatiku.

Literatúra

ANDREJEVA, Ekaterina Georgijevna – KUKŠA, Irina Leonardovna. 2010. Roľ zagadki v jazykovej kartine mira (na materiale ruského i anglického jazykov). In: *Vestnik Russkoj*

³⁷ ANDREJEVA, Ekaterina Georgijevna – KUKŠA, Irina Leonardovna. 2010. Roľ zagadki v jazykovej kartine mira (na materiale ruského i anglického jazykov). In: *Vestnik Russkoj christianskoj gumanitarnej akademii*, roč. 11, 2010, č. 3, s. 154. ISSN 1819-2777. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-ruskogo-i-anglijskogo-yazykov>. [cit. 2022-11-10].

³⁸ ANDREJEVA, Ekaterina Georgijevna – KUKŠA, Irina Leonardovna. 2010. Roľ zagadki v jazykovej kartine mira (na materiale ruského i anglického jazykov). In: *Vestnik Russkoj christianskoj gumanitarnej akademii*, roč. 11, 2010, č. 3, s. 155. ISSN 1819-2777. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-ruskogo-i-anglijskogo-yazykov>. [cit. 2022-11-10].

³⁹ ANDREJEVA, Ekaterina Georgijevna – KUKŠA, Irina Leonardovna. 2010. Roľ zagadki v jazykovej kartine mira (na materiale ruského i anglického jazykov). In: *Vestnik Russkoj christianskoj gumanitarnej akademii*, roč. 11, 2010, č. 3, s. 155. ISSN 1819-2777. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-ruskogo-i-anglijskogo-yazykov><https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-ruskogo-i-anglijskogo-yazykov>. [cit. 2022-11-10].

⁴⁰ ANDREJEVA, Ekaterina Georgijevna – KUKŠA, Irina Leonardovna. 2010. Roľ zagadki v jazykovej kartine mira (na materiale ruského i anglického jazykov). In: *Vestnik Russkoj christianskoj gumanitarnej akademii*, roč. 11, 2010, č. 3, s. 155. ISSN 1819-2777. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-ruskogo-i-anglijskogo-yazykov>. [cit. 2022-11-10].

christianskoj gumanitarnej akademii, roč. 11, 2010, č. 3, s. 148 – 160. ISSN 1819-2777. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zagadki-v-yazykovoy-kartine-mira-na-materiale-russkogo-i-anglijskogo-yazykov>. [cit. 2022-11-10].

- APRESJAN, Jurij Derenikovič. 1995. Obraz človeka po dannyh jazyka: popytka sistemnogo opisanija. In: *Izbrannyje trudy, tom II. Integral'noe opisanije jazyka i sistemnaja leksikografija*. Moskva : „Škola Jazyki ruskoj kultury“, 1995, s. 348 – 388. ISBN 5-88766-045-7. Dostupné na: <https://www.twirpx.com/file/1588297/> [2022-11-12].
- BARTMIŃSKI, Jerzy. 2005. *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike / Perevod s poľskogo*. Moskva : Indrik, 2005. 512 s. ISBN 5-85759-347-6.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata*. 2. vyd. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 283 s. ISBN 978-83-227-2685-3.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. 2004. Slovanská etnolingvistika – pokus o bilanci. In: *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Preložila a zostavila Vaňková Irena. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 21 – 32. ISBN 978-80-246-2883-7.
- ČULENOVÁ, Eva. 2013. *Plynutie roka v slovenskom jazykovom obraze sveta*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2013. 228 s. ISBN 978-80-557-0565-1.
- LIASHUK, Viktória. 2009. *Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 309 s. ISBN 978-80-555-0079-9.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj. 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010. 229 s. ISBN 978-80-223-2925-5.
- SIBIRCEVA, Vera Grigorievna. 2003. *Jazykovaja kartina mira v ruskoj zagadke* [dizertačná práca]. Školiteľ Julija Sergejevna Juzikova. Nižnij Novgorod: Nižegorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroľubova, 2003.
- SIPKO, Jozef. 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturológie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 320 s. ISBN 978-80-555-0371-4.
- TELIJA, Veronika Nikolajevna. 1988. Metaforyzacija i jejo roľ v sozdanii jazykovej kartiny mira. In *Roľ človečeskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina mira*. Moskva : Nauka, 1988, s. 173 –180. ISBN 5-02-010880-4.
- TOLSTAJA, Svetlana Michajlovna. 2015. *Obraz mira v tekste i rituale*. Moskva : Russkij fond sodejstvija obrazovaniju i nauke, 2015. 528 s. ISBN 978-5-91244-132-5.
- TOMOVÁ, Viera et al. 2016. *Encyclopaedia Beliana. Ôsmy zväzok. Kalh-Kokp*. Bratislava : Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, 2016. 678 s. ISBN 978-80-970350-2-0.
- VAŇKOVÁ, Irena. 2005. Jazykový obraz sveta. In: *Co na srdci, to na jazyku : kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2005, s. 46 – 59. ISBN 80-264-0919-3.
- VEREŠČAGIN, Jevgenij Michajlovič – KOSTOMAROV, Vitalij Grigorievič. 2005. *Jazyk i kultura. Tri lingvostranovedčeskije koncepcii: leksičeskogo fona, reče-povedenčeskich taktik i sapientemy*. Moskva : Indrik, 2005. 1040 s. ISBN 5-85759-289-5.

ŽUKOV, Konstantin Anatolievič. 2009. Jazykovaja kartina sovremennoj ruskoj zagadki: brennoje i večnoje. In: *Vestnik novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2009, č. 51, s. 60 – 63. ISSN 2076-8052. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-sovremennoj-russkoj-zagadki-brennoe-i-vechnoe> [2022-11-12].